

אינג'רה וגזרת קטניות בארץ

מבוא

האינג'רה, המאכל המסורתי השכיח ביותר בקרב יוצאי אתיופיה, עשויה מזרעי דגן הטף שנטחנו לקמח. צמח הטף נחשב ל"מזון על" מבחינת ערכיו התזונתיים. הוא גדל באדמת אפריקה בתנאים ייחודיים ובשטח מישורי. גובהו 60-90 ס"מ, אורך העלים הוא כ-15 ס"מ, רוחבם 2 מ"מ, והוא בעל מדנים (בסיסי העלים העוטפים את הגבעול כצינור) המכוסים שערות לבנות בחלקם העליון. המכבד (התפרחת) דלילה ומבודרת. לטף זנים רבים הניכרים בצבעי הגרגרים הקטנים, משחור ועד לבן (ראו תמונה). יש המכנים את האינג'רה על טהרת הטף, ויש שמערבבים אותה עם מיני דגנים אחרים. קמח הטף מתאים גם לחולי צליאק, שכן הוא נטול גלוטן. בארץ צורכים את קמח הטף כ-95% מיוצאי אתיופיה. יש המכנים את האינג'רה על טהרת הטף, ויש שמערבבים אותה עם מיני דגנים אחרים. האינג'רה מאכלת עם רוטב מתובל (ווט) במגוון מאכלי בשר, ירקות וכדומה.

השאלה:

מהי ההגדרה ההלכתית של הטף לפי הגדרות מסור חז"ל?

ברור כי יהודי אתיופיה הגדירו אותו כחמץ.

בנוסף האם הגדרתו כדגן למרות שאינו מחמשת מיני דגן לעניין חמץ משפיעה גם על הברכה הראשונה על אינג'רה?

העמדות:

1. חמץ: אינג'רה הינו המאכל העיקרי בימות השנה באתיופיה ולכן כמו קמח חיטה האינג'רה אסורה אא"כ הוכנה בהקפדה במיוחד לפסח. (קייס סימאי אליאס וקייס מולועלם)
2. באתיופיה המוציא בישראל מזונות, וכלול בגזרת קטניות: הרגל אכילת הפת כמזון מרכזי משפיע על הברכה. באתיופיה ברכתו המוציא ובארץ מזונות. לפי עקרון גזרות קטניות נכון להכליל גם לחם אינג'רה באיסור קטניות. (הרב יואל בן נח)
3. ברכתו מזונות הכלול בקטניות: על האינג'רה מברכים מזונות, ולפי טעם הגזרה הגיוני להחשיבו קטניות.
4. ברכתו שהכל הכלול בקטניות: ברכת אנג'רה שהכל. פוסקים בארץ (הרב שמואל אליהו) אמרו לבני העדה להכילו בגזרת קטניות אך לא אסרו זאת לשאר בני הקהילה
5. לכשעצמו אינו חמץ: אינג'רה אינו חמץ אך אין מכינים אותו כשר לפסח (אתר כושרות)

הדין:

עמדה 1: קס סמאי אליאס

אצל יהודי אתיופיה קמח טף כמו קמח חיטה אסור לשימוש כלל אלא אם כן הכין את הקמח לפני פסח על כללים של פסח כמו שמכינים קמח חיטה לפסח אך לקחת קמח טף שנמצא בבית ולא מוכן לפסח אסור. אבותינו רואים בקמח טף לא פחות מקמח חיטה. לכן אסור להשתמש בפסח בקמח טף לפחות ליהודי אתיופיה. אני יודיע שטף לא נכלל בתוך חמשה מיני דגן אין לי מסוג למה כי מבחינת ההגדרה של חמץ הטף עונה על ההגדרה הזו. גם אם לא המאכל הזה הנו מאכל עיקרי של הקהילה היהודי אתיופיה אסרו באכילה של טף בפסח לכן מעשה אבות סימן לבנים.

תמיכה: קייס מולועלם ימנו

לגבי השאלה של קמח טף, השאלה מי השואל, כלומר, אנחנו, יהודי אתיופיה, ודאי אוסרים את קמח טף, ואין להשתמש בו, כי זהו המאכל העיקרי שלנו - לא משנה באיזה צורה. המטרה של פסח ובכלל חגים הינו להבדיל בין ימים רגילים ליום המיוחד, ולכן, אם נבוא ונשב עם מאכל מקמח טף, יבוא יום, גם נשב בפסח נאכל אינג'רה, ומה עשינו בזה? כל ההסבר הזה, שמעתי מאבי ז"ל, קיים ימנו טמייט, לכן, לדעתי הקמח הנ"ל בגדר אסור ליהודי אתיופיה, וזה דומה לאסור הקטניות.

עמדה 2: באתיופיה המוציא בישראל מזונות, וכלול בגזרת קטניות (הרב יואל בן נח)

1. ראשית יש טעות חמורה בהבנת איסור הקטניות האשכנזי, לצערי, כי הסמ"ק והמרדכי שהם ראשי הפוסקים באשכנז בעניין זה, חששו מהחלפת דגנים דומים, קערה בקערה ולא שמא נתערבו גרגרים בשקים - הם התנגדו לאסור מיני קטניות כשלעצמם, כי זה נגד הברעת התלמוד. לכן, מה שדומה לחמץ (וופלים, עוגיות, לחמניות, דגני בוקר) היו צריכים להיות אסורים, ותערובת שמנים, ושמן קטניות, היו צריכים להיות מותרים, וכך אני נוהג למעשה, כי זהו הפירוש ההלכתי המוסמך והנכון לגזרת חכמי אשכנז.

2. לפי זה אין גם שום בעיה במנהגם של ביתא ישראל, לערב קמחים כדי לעכב תפיחה. אדרבה החומרות הגדולות של ביתא ישראל הן בהרחבת מושג החמץ לכל מה שתסס, כולל יין ומוצרי חלב, מעל ומעבר לכל המחמירים ביותר בכל עדות ישראל האחרות.

4. 5 מיני דגן תופחים בעזרת הגלוטן, שאיננו באורז ובקטניות. אבותינו הכירו זאת היטב, אף שלא ידעו להפריד את החומר, שנקרא בפינו גלוטן, כי הם ידעו את ההבדל בתוצאה, כפי שברור מהגמרא. השאלה העיקרית היא האם הטף תופח ומחמיץ כמו מיני הדגן, או מתעפש כמו אורז, ולפי זה דינו בפסח.

5. כל דגן אחר, אם הוא מזון מרכזי באותה ארץ, וממנו הפת הרגילה לרוב האנשים בסעודותיהם, אין לי ספק שיש לברך המוציא וברכת המזון - הרמב"ם (בתחילת הלכות ברכות) הגדיר את החיוב מן התורה בברכת המזון, לא לפי פת, אלא כל מי שאכל מזון ושבע. לכן יש הבדל גדול מאד בין אכילת אינג'רה באתיופיה - שזו הפת השכיחה - לבין אותה אינג'רה, בישראל, שאיננה יכולה להיחשב למזון מרכזי נהוג.

6. לגבי חמץ נראה לי שיש להחמיר יותר, ולאסור אינג'ירה לבני העדה, גם בארץ.

7. ייתכן, שחכמי העדה לדורותיהם הבינו את האיסור של יום הפסח (ב-14 בין הערבים) - "לא תשחט על חמץ דם זבחי", כאילו הוא חל רק על קרבן הפסח ואכילתו, ולא על הבית ועל האנשים בכל מקום שהם, בניגוד למדרש ההלכה של חז"ל - "לא תשחט את הפסח, ועדיין חמץ קיים (=בבית)". נראה לי חשוב לבחון בזהירות השערה זו.

8. לסיום אני לא יכול לשכוח את ההתרגשות שאחזה בי כאשר שמעתי מחבר בעפרה, יעקב אלמו, שהיה מוביל קבוצות מגונדר לגבול סודן ב'מבצע משה', ממש יציאת מצרים של ימינו, והוא תיאר איך הידקו את הטף בין שתי שמיכות, קשרו חזק, כדי שיישאר דק וטוב לאכילה, כך שהם התייחסו לטף ממש כמו לבצק ביציאת מצרים -

בזכות זה הבנתי את הפסוק בתורה: "וַיִּשָּׂא הָעַם אֶת בָּצֵקוֹ טָרֶם יַחְמָץ, מִשְׁאֲרֹתֶם צָרְרֹת בְּשִׁמְלֹתֶם
עַל שִׁבְמֵם" (שמות י"ב, לד), כלומר, קשורות ומהודקות כדי שהבצק לא יחמיץ ויישאר מצה -
כשיוצאים לדרך ארוכה אי אפשר לקחת בצק שיחמיץ כי הוא לא יחזיק מעמד, ואת מצות מצרים
אכלו בני ישראל חודש ימים, ורק אז ירד להם המן (שמות ט"ז, א).

עמדה 3: ברכתו מזונות הכלול בקטניות. (אבי ממברטו)

הברכה על הראשונה על הטף הינה בורא מיני מזונות וזה למרות שהטף או האנג'ירה בביתא ישראל
כמו לחם...

מעניין אם הטף נכנס תחת ההגדרה של חמץ?
למרות שהמטעמים שפורטו לגבי הקטניות ניתן להסיק ליחס לטיף....

עמדה 4: ברכתו שהכל הכלול בקטניות. (יאסו דג'ו)

מנהג יהודי אתיופיה קרובה לדעתו של רבי יוחנן בן נורי שאפשר לצאת ידי חובת מצה העשויה
מאורז אך יצויין שהוא נדחה ממהלכה .

בנוגע לערבוב בין הקמחים תשובתך הרב יואל בינון מתקבלת אך בנוגע לליל הסדר
קיימא לן שצריך לחם עוני בלי תוספות נוספות

בנוסף צריך לדעת גם את אופן ההכנה של הקיטה. יכול להיות שתוך כדי התהליך
רוחצים את החיטים במים למשך זמן שהם מחמיצים כך שזה לא כלכך פשוט ההיתר באכילת
הקיטה בפסח.

ובנוגע לברכת האינג'ירה זה לא ההגדרה. הרב יואל בינון היא סובר כדעת הראש
וסיעתו אך דעת מרן היא לא כך הוא פסק כדעת הרמבם והריף והתו"ס שברכת מזונות שייכת
דווקא בחמשת המינים ואורז ולא בדוכן ובשאר המינים. כך שלפיהם על אינג'ירה יברכו שהכל
ולא צריך להגיע לטעם של הרב יואל.

ולעניין איסור אינג'ירה בפסח הייתי רוצה לשמוע מהרב יואל בינון מה הטעם לאסור.

למרות שהתלבטי בזה ושאלתי את הרב שמואל אליהו ואת הרב מנחם בן יעקב ממכון
מאיר והם גם אסרו זאת מדין מנהג שנהגו יהודי אתיופיה כמו קטניות לאשכנזים ולמרות
שהקשתי עליהם שהרי יסוד איסורם של יהודי אתיופיה משמע שהוא מין הדין ולא מדין מנהג
ולכאורה יוצא שזה מנהג טעות אך הם אמרו לי למרות זאת שזה אסור למרות זאת .

יצוין שהרב שמואל התיר לשאר קהילות ישראל שלא נוהגים בו איסור אפילו לאוכלו .

ולפי זה אם רואים את ההורים משאירים אינג'ירה עד ממש סמוך לליל הסדר אין מה
להיכנס לויכוח סוער

עמדה 5: אתר כושרות (לכשעצמו אינו חמץ)
שאלה: האם מותר להשתמש בקמח טף בפסח?

תשובה: זה לא חמץ
אבל טוחנים אותו באותם מקומות שטוחנים חיטה
ולכן לא ניתן למצוא אותו כשר לפסח.

פוסקי אשכנז – המצטרפים למנהג לאסור

[הגהות מיימונית בשם סמ"ק סי' רכב]

על הקטניות כגון פולים ועדשים יש נוהגים איסור לאכלם בפסח. וכן ה"ר שמואל מאוירא אבל ה"ר יחיאל ושאר גדולים היו נוגין בהם היתר. וקשה מאד הדבר להתיר [כיון שאחרים נהגו בהם איסור, דבר שנוהגים העולם איסור מימי חכמים קדמונים. ונראה שלא נהגו בו איסור משום חימוץ, דלא טעו אינשי בזה דתינוקות של בית רבן יודעין אותו בפירוש אמרינן בגמ' (לה.) דאינו בא לידי חימוץ אלא חמשה מינים בלבד. (1) אלא אסרום משום דדגן מעשה קדרה, וקטנית מעשה קדרה, גזירה הא אטו הא. (2) וגם יש מקומות שעושין פת מקטנית ואתי לאיחלופי בדייסא שהוא מעשה קדרה. אבל מיני ירקות דלא דמי לדגן כלל לא אתי לאיחלופי. (3) וגם פעמים תבואה מעורבת בהם ואי אפשר לבררו יפה.

ספר מהרי"ל (מנהגים, הל' מאכלות אסורות בפסח) טז

קטנית כל מיניהן, אמר מהר"ש דגזרינן שלא לבשלין בפסח, אע"פ שלא מחמיצין כי אם חמשת המינין, חטין, ושערה, כוסמין, שיבולת שועל, ושיפון, מכל מקום גזרו כל מיני קטנית אטו המה. ואל יאמר אדם כין שאין אסור מדאורייתא אין לחוש, דכל דגזרו רבנן העובר עליו חייב מיתה ועובר על לא תסור מן הדבר אשר יורוך. וגם אין לומר מנהג כאן להתיר דמנהג טעות הוא, דדוקא על דבר היתר גמור, ויש מקומות שנוהגין בו איסור על זה יכול לומר בכאן מנהג היתר הוא. ... אבל דבר שפשוט איסורו ובא להתירו מכח מנהג שם, יסכר פי דוברי שקר...

מקורות - פרטי מנהג איסור קטניות

פסיקת שו"ע

אלו דברים שיוצאים בהם ידי חובת מצה בחטים ובשעורים ובכוסמין ובשבולת שועל ובשיפון (והמנהג ליקח לכתחלה חטים) (מהרי"ל) אבל לא באורז ושאר מיני קטניות וגם אינם באים לידי חימוץ ומותר לעשות מהם תבשיל:

הגה: ויש אוסרים (טור והגהות מיימוני פרק ה' ומרדכי פרק כל שעה) והמנהג באשכנז להחמיר ואין לשנות... וזרע אקליז"א (מהרי"ל) ועני"ס אליינד"ר אין מיני קטניות ומותר לאכלן בפסח כן נראה לי.
(שו"ע או"ח סימן תנג סעיף א)

אחרונים: מה כלול בגזרה-רק מה שנהגו בעבר

שו"ת אגרות משה אורח חיים ח"ג סימן סג

הנה בדבר הפינאט שכתבתי שבהרבה מקומות אכלו אותם בפסח וכתר"ה תמה בטעם הדבר משום ששמע שעושין ממנו באיזה מקום גם קמח וגם שמע שנזרעין בשדות כשאר קטניות, אבל ידע כתר"ה שאין זה ענין כלל, שכל הדברים העושין מהם קמח נאסרו ממנהג זה, דאין לך דבר העושין ממנו קמח כתפוחי אדמה לא רק במדינה זו אלא גם ביוראפ במקומותינו וגם בדורות הקודמים ומעולם לא חשו לאסור זה. ... ולכן אין לנו בדבר אלא מה שמפורש שנהגו לאסור וכן מה שידוע ומפורסם. וגם יש ליתן טעם דדין מה שנאסר במנהג הא אין זה דבר הנאסר בקבוץ חכמים, אלא שהנהיגו את העם להחמיר שלא לאכול מינים אלו שהיה מצוי לאוכלם מפני הטעמים דחשש מיני דגן שנתערבו שקשה לבדוק ומפני שעושין קמחים, אבל כיון שלא תיקנו בקבוץ חכמים לאכול דברים שיש חשש שיתערב בהן מיני דגן ודברים שעושין מהם קמח, אלא שהנהיגו שלא לאכול איזה מינים לא נאסרו אלא המינים שהנהיגו ולא שאר מינים שלא הנהיגו מפני שלא היו מצויין אז...

8. פניני הלכה: פסח, אליעזר מלמד (הוצ' מכון הר ברכה, ישראל

תשס"א)

בתקופת הראשונים (לפני כשבע מאות שנה) החלו להחמיר באשכנז שלא לאכול קטניות. בתחילה רק במקצת הקהילות נהגו איסור, ובמשך כמה דורות המנהג התפשט בכל קהילות אשכנז. שלושה טעמים עיקריים נתנו למנהג. א) הואיל ונוהגים לבשל קטניות כמיני דגן בקדרה, יש חשש שאם יבשלו אורז יטעו ויבשלו גם גריסים ושאר מיני דגן. ב) כיוון שגם ממיני קטניות רגילים לעשות קמח, יש חשש שמא עמי הארץ שיראו שמבשלים ואופים מאכלים מקמח של קטניות בלא שנזהרים מחימוץ, יטעו ויבשלו או יאפו קמח של מיני דגן ויחמיץ בידם. ואמנם בתקופת התלמוד לא חששו לזה, מפני שהמסורת היתה ברורה ויציבה בידם, אבל בעקבות הגלויות והטילטולים התגבר החשש שבין עמי הארץ יהיו יהודים שלא ידעו מה בדיוק אסור ומה מותר, ומתוך שיאכלו קטניות יטעו ויאכלו מיני דגן בלא זהירות מחימוץ.

הטעם השלישי: מפני הדמיון שבין מיני דגן וקטניות, שהם גרגירים שנאספים ונשמרים באותם המחסנים לתקופות ארוכות, יש חשש שיתערבו במיני הקטניות גרגירים של חיטים ושעורים, וכשיבשלו את הקטניות החיטים המעורבות בהן יחמיצו. ואף היום חשש זה קיים, שכן באותן המכולות מאחסנים פעם דגן ופעם קטניות, ואין רגילים לנקותן בין מין למין, כך שבפועל כשבדקים מיני קטניות מוצאים בתוכם מיני דגן. עירוב זה נובע גם מפני שכדי לחדש את כוחם של השדות ולהבריאם, באותם השדות רגילים לגדל שנה מיני דגן ושנה מיני קטניות. ותמיד נשארים בשדות מיני זרעים מהגידול הקודם, ולכן אם גידלו בתחילה חיטים ואח"כ חילבה, יחד עם צמחי החילבה יצמחו גם מעט חיטים, ולאחר הקציר, בין גרגירי החלבה ימצאו גם גרגירי חיטה. וכך בכל שאר המינים. ופעמים שאין בגרגירי הקטניות פי שישים יותר מגרגירי הדגן, כפי שנבדק והוכח. בעייה זו קיימת באותם המינים הדומים בגודלם למיני דגן.